

БЎЛАЖАК ИҚТИСОДЧИЛАРДА АНАЛИТИК ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ВОСИТАЛАРИ

Назарова Гулсанамхон Абдурахмоновна

Фарғона политехника институти мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6757409>

Аннотация. Мақолада бўлғуси иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришининг замонавий педагогик шарт-шароитлари, омиллари, босқичлари, компонентлари, усуллари таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада бўлғуси иқтисодчиларда аналитик тафаккур юритиш кўникмаларининг педагогик-иерархик тизими, намоён бўлиш шакллари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: фикрлаш, аналитик фикрлаш, бўлғуси иқтисодчи, таълим, олий таълим, таълим ва тарбия жараёни, метод, дебатлар, методик талаблар, таълим ва тарбия самарадорлиги, бахс-мунозара, мустақил фикр.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ У БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ

Аннотация. В статье анализируются современные педагогические условия, факторы, этапы, компоненты, методы развития аналитического мышления у будущих экономистов. Также в статье рассматривается педагогически-иерархическая система навыков аналитического мышления, формы проявления у будущих экономистов.

Ключевые слова: мышление, аналитическое мышление, будущий экономист, Образование, Высшее образование, Учебно-воспитательный процесс, метод, дебаты, методологические требования, эффективность образования и обучения, дебаты, самостоятельное мышление.

ANALYTICAL THINKING IN FUTURE ECONOMISTSURNI PEDAGOGICAL MEANS OF ENSURING THE EFFECTIVENESS OF DEVELOPMENT

Abstract. The article analyzes the modern pedagogical conditions, factors, stages, components, methods of developing analytical thinking in future economists. Also, the article examines the pedagogical-hierarchical system of analytical thinking skills, forms of manifestation in future economists.

Keywords: thinking, analytical thinking, future economist, Education, Higher Education, Educational and educational process, method, debates, methodological requirements, effectiveness of education and training, debate, independent thought.

КИРИШ

Бўлажак иқтисодиёт соҳаси мутахассисларда аналитик тафаккурни ривожлантиришда теран тафаккур қилиш ва шубҳалана билиш усулини шакллантириш ҳам жуда муҳимдир. Тафаккур воқеликни онгда умумий тарзда акс эттириш жараёни бўлиб, у ҳам маълум бир ижодий фаолликдир. Аналитик тафаккур орқали бўлажак иқтисодчи аниқ вазиятларда ўзи учун ва касбий фаолияти доирасида муҳим, қулай ва фойдали қарорлар қабул қила олади. Замонавий педагогика бўлажак иқтисодчиларга иқтисодий фактларни ва назарияларни ёдлатишдан узоқлашиб, билим бериш билан бирга уларни тафаккур қилишга ундаш ва ёндашув бериш амалиётига ўтмоқда. Анъанавий маърузалар ва машғулотлардан кўра мустақил таълимни, эркин изланиш, қолиплардан

чиққан ҳолда педагог билан фақат маълум мавзу юзасидан фикр алмашиш ёки баҳслашиш фойдали эканлиги намоеён бўлмоқда. Бу эса назарий билимларни амалиётда қўллаш кўникмасини ҳам шакллантиради. Умуман олганда, бўлажак иқтисодчиларнинг ақлий қобилиятини ўстиришда фалсафий фанларнинг ўрни юқори эканлигини англаш ва ушбу фанлар тажрибаларидан педагогик амалиётларда, машғулотларда фойдаланишни йўлга қўйиш зарурлигини келтириб чиқаради.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ғарб мамлакатларида аналитик тафаккурни ривожлантириш масаласига алоҳида эҳтибор қаратилиб келинаётганлиги учун ҳам жамиятларда, таълим тизимида юқори самарадорликни кўриш мумкин. Аналитик тафаккур масаласи кўплаб хорижлик олимлар томонидан, хусусан, Д.Руста, Х.Глока, Д.Мак-Ши, С.Шумейкер, Ян Фан, В.Хутмахер, Ж.Хурлей Патрик, М.Салмон, Роберт Ж.Фогелинларнинг тадқиқотларида мантикий, танқидий фикрлаш ва аргументларни исботлаш методикаси масалалари баён этилган. Юқорида қайд этилган олимлар ва мутахассисларнинг асарлари, тадқиқот ишлари ва нашрларида билдирилган фикрлар ушбу диссертация ишини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этди.

МДХ мамлакатлари доирасида ҳам аналитик тафаккур масаласига доир бир қанча тадқиқотлар олиб борилган. Уларга Ю.В.Курнососов, Л.С.Выготский, А.М.Матюшкин, К.М.Романов, Ж.Туленов, О.В.Игракова, В.А.Егоров, М.П.Целикова, А.В.Евтушенко, И.М.Войтик, С.В.Пигузова, С.И.Гильманшина, Д.В.Иванов каби олимларнинг аналитик фалсафа ва педагогикага доир изланишларини мисол қилиб келтириш мумкин.

Турли фанлар доирасида, хусусан, фалсафа, психология ва педагогика фанлари доирасида аналитик тафаккур кўплаб олимлар томонидан тадқиқ этилган ва бугунги кунда ҳам бу жараён давоб этмоқда. Жумладан, М.М.Мирқосимова, Қ.Аҳмедов, С.Долимов, Қ.Йўлдошев, Н.Каримов, В.Қодиров, О.Мадаев, С.Матчонов, Р.Ниёзметова, З.Т.Нишонова, Р.И.Суннатов, Б.Тўхлиев, Ҳ.Убайдуллаев, Э.Ғозиев, Б.Ходжаев, Н.Ҳотамов, Ж.Эсонов, Э.Юсупов, С.Яминовларнинг илмий-тадқиқот ишларида аналитик тафаккурнинг фалсафий, психологик ва педагогик жиҳатлари, мавжуд муаммолар ва уларни бартараф жйтиш омиллари тадқиқ этилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Олий педагогик таълимда бўлажак иқтисодчиларда креатив, танқидий, таҳлилий ва аналитик фикрлашга кўпроқ ундаш, мазкур вазифани амалга ошириш учун олий таълимда қуйидагиларга алоҳида эътибор қартиш лозим:

Биринчидан, бўлажак иқтисодчиларни ижодий фикрлашга ўргатиш. Бунинг учун маъруза ва семинар машғулотларининг фойдали томонларидан фойдаланиб қолиш лозим. Мисол учун, «семинарда талабанинг фаоллик кўрсатиш имконияти кенг бўлади, маърузада эса асосан маърузачи нутқини тинглаб, информация ўзлаштириб борилади. Маърузанинг асосий вазифаси иқтисодий билим ва тажрибаларни талабага режали равишда етказиб беришдан иборат эканлигини ҳисобга олсак, семинарнинг талаба ижодий фикрлашини ўстиришдаги ўрни яққолроқ кўринади». Зеро, маърузада педагог ўзи ўқиган илмий ва иқтисодий асарлар, ўз шахсий ҳаётида ўзи кўрган кечирганларидан фойдаланиб иқтисодий аналитик тафаккурини талабага етказишга интилса семинарда, аксинча, талаба ўша таниш мавзу бўйича мустақил фикр юритиб, ўз шахсий аналитик мулоҳазалари, мисоллари, фактологик материаллари, исбот далиллари билан қатнашмоғи лозим.

Иккинчидан, бўлажак иқтисодчиларда нотиклик кўникмасини ривожлантириш. Чунки аналитик тафаккур нутқ билан параллел ривожланиб боради. Нутқи яхши ривожланмаган талабанинг аналитик тафаккури ҳам яхши ривожланмаган бўлади. Аналитик тафаккурни ривожлантириш учун эса, билим ва мушоҳадакорлик билан бирга бу борада фикр алмашиш, нутқини етказиб, тушунтириб беришга ҳаракат қилиш талаб этилади. Шу боис бўлажак иқтисодчи кадрларда кучли нотиклик кўникмларини ривожлантириш орқали уларнинг аналитик тафаккурини ошириш мумкинлиги келиб чиқади. Бунинг учун олий таълимдаги семинар ва амалий машғулотлардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. «Бу вазифани амалга оширишнинг мушкуллиги шундаки талаба кўпинча ўз нутқининг ёмонлиги ва назарий материални ўзлаштириши қийинлиги оқибатида гапиришга қийналади. Уларни одатда семинарда фикр билдиришга мажбурлаб бўлмайди. Бунда ўқитувчи яхши психологик таъсир кўрсатиш қобилиятига эга бўлиши шарт бўлади. Чунки, шундай тортинчоқ талабалар бўладикки, назарий материални яхши англаб турсалар ҳамки, гапириб беролмайдилар Бугунги шароитда педагогдан жуда катта сабр тоқат талаб қилинадикки, бу олий даргоҳига етиб келгунига қадар ёшлар тарбиясида бажаришга улгурилмаган кўп ишларни, жумладан унда эркин фикрлаш кўникмасини вужудга келтиришини ҳосил қилиб бўлмайди. Ваҳоланки, бу ишларни бажармасдан туриб, олий таълимда бўлажак мутахассисларда аналитик тафаккурни ривожлантириб ҳам бўлмайди. Кўпинча нутқи яхши талабаларда дарсга ёзиб келинган материални қироат билан ўқиб бериш ёмон одати ҳам шаклланган бўлади». Бу одатни ҳам тарқ этишга ўргатиш керак. Акс ҳолда талабада фикрини баён этиш у ёқда турсин, аналитик фикрлаш кўникмасини ҳам ҳосил қилиб бўлмайди. Чунки қироатбозликка ўрганиб қолган киши таҳлилий мушоҳада у ёқда турсин, оддий чуқур мулоҳаза юритишга ҳам қодир бўлмайди. Бундан талабалар фикрни ўқиб олиш, мустақил фикрлаш, уққанларини баён этиш, ўз шахсий фикрини баён этиш даражасига кўтарилиши жуда қийин. Зеро, улар бир қолипдаги, кимнингдир тайёр гапларини такрорлашга ўрганиб қолганлар.

Бўлажак иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришнинг самарадорлиги асослари

Аналитик тафаккур учун шарт-шароит, замин яратиш учун педагогнинг ўзи аналитик тафаккурга эга бўлиши билан бирга талабаларга дарсликдан ташқари янги ва муаммоли материални ҳам бериб бориши керак. Бу аналитик тафаккурни ривожлантиришнинг биринчи босқичини ташкил этади.

Иккинчи босқичда педагог бўлажак иқтисодчини шу янги материал устида фикрлаб кўриш ва унга нисбатан ўз муносабатини билдиришга таклиф қилади. Бунда фикрлаб кўриш учун муайян вақт ажратиш керак. Бунда талабалар орасида жонли фикр алмашинуви жараёни бўлишига йўл қўйиш зарур.

Учинчи босқичда бўлажак иқтисодчиларнинг муҳокама этилган материал юзасидан баҳоловчи, хулосавий фикрларни эшитиш. Бунда улар фикрларининг асосланганлиги ва аниқ бўлишини талаб қилиш зарур.

Айни пайтда бўлажак иқтисодчида муайян масалалар ечимига нисбатан интуитив ишонч, эътиқод мавжуд бўлиши, лекин бу тафаккурда юзага чиқмаслиги ҳам мумкин. Бундай ҳолларда педагог ё талабанинг интуитив ишончини рационал асослашганишига ёрдам бериши, ёки масаланинг ўзидан келиб чиққан ҳолда унга ҳозирча ўз фикрини ифодаламасдан, четда туришига рухсат бериши ҳам мумкин.

МУҲОКАМА

Бўлажак иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришда жуда самрали бўлган 8 та педагогик талаб мавжуд. Уларга:

1. Талабага информацияни киритиб қўйиш керак бўлган объект (идиш) сифатида эмас, балки шахс (субъект) сифатида, яъни шаклланган, ўз фикр ва мулохазаларига, эътиқоди, қарашлари, интилишлари, иродаси, характериға эга бўлган субъект сифатида қараш. Мазкур талаб ўқитувчи ўз қарашларини талабанинг ўзида мустақил шаклланиб бўлган дунёқарашнинг ўрнига, уни йўқ деб ҳисоблаб ёки ўчириб ташлаб эмас, балки унинг учун қадрли бўлган қарашлар ва таълимотлар билан мувофиқлашувини назарда тутиб, унга пайванд қилиш тарзида иш юритишини тақозо этади.

2. Бу бор шароитдан иложи борича яхши фойдаланишга ҳаракат қилиш талабидир.

3. Педагогнинг талаба билан баҳам кўрмоқчи бўлган билимлари унинг ўзига яхши тушунарли ва маъқул келган бўлиши, бир сўз билан айтганда унинг ўзидан келиб чиқадиган бўлиши зарур.

4. Педагогнинг ўзи ҳам қандайдир ёт информацияни талабага узатувчи оддий бир автомат (радио, компьютер, телеэкран ва ҳ.к.) эмас, балки ўзи ўтадиган дарс мавзулари бўйича ўз фикр ва қарашларига эга бўлган, ўз ғоя ва мақсадларини мустақил шакллантириш, ифодалай оладиган ва аналитик тафаккури кучли бўлган эркин ва ижодкор шахс бўлиши талабидир.

5. Педагогнинг талабаларга бермоқчи бўлган билим ва ахбороти кўпчиликни кизиқтирадиган, жалб этадиган равишда ташкилланиши кераклигини билдиради.

6. Педагог ўз талабаларига дарс жараёнида ўзи билан эркин фикр алмашинув, мулоқот қилиш учун имконият яратишини тақозо этади. Яъни ўқитувчи ўз талабаларининг ўзига саволлар билан эркин мурожаат қилишлари, керак бўлса, ўз фикр ва мулохазаларини билдиришлари учун шароит яратиши ва шунга рағбатлантириши керак.

7. Педагог дарс материалларини талабаларнинг ўзлаштиришлари учун тегишли объектив ва субъектив шароитлари мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда танлаши ва ташкиллаши мақсадга мувофиқ.

8. Педагог ўзига талаба кўзи билан қарай билиши, улар орқали ўз нуқсонларини пайқашдан кўрқмаслиги ва, керак бўлса, ўзини ўзгартириши жоиз. Бунинг учун у ҳар бир талабани шахс сифатида кўра олиши, уларнинг иззат нафсига тегмаслика ҳаракат қилиши зарур.

Бўлажак иқтисодчиларда аналитик тафаккурни ривожлантиришда таълимнинг самарадорлигидан оқилона фойдаланиш лозим. Бўлажак иқтисодчи дарсда берилган мавзунинг тузилишини тушуниб етсагина, билимларни ҳақиқатдан ўзлаштириб олиши мумкин. «Топширикларда ўзлаштирилган материалдан тўғри фойдаланиш, ўтилаётган мавзу бўйича ўзлаштиришнинг муҳим кўрсаткичидир. Уларга дарс давомида нафақат янги билимларни бериш билан кифояланиб қолмасдан, уларда илм олиш эҳтиёжларини (мотив) кучайтириш, турли билим манбалари билан ишлашни, уларга ўз ҳаракатларини

режалаштиришни йўлга қўйишни, билиш жараёни ҳаракатлари, операциялари ҳақида маълумот беришни, фикрни бир жойга тўплай билишни, мақсадни йўналтира билиш, интизомлиликка, эришилган натижани тўғри баҳолай олишга ўргатиш зарурдир».

Иқтисодий таълимда бўлажак иқтисодчиларда дарс вақтида ўқиш сифати ва маҳсулдорлиги қанчалар юқори даражада бўлса, шунчалик уларнинг мустақил билиш фаолияти ташкил қилинган ва таъминланган ҳисобланади. Шу боисдан ҳам дарс давомида “фикр юритиш асбоби” тўғри ясалиши лозим. Бу ерда янги билимлар назарияси ва усулларини мустақил равишда ўзлаштиришга қулайлик яратиш орқали олинган методологик билимлар ҳақида сўз юритилмоқда. Бу эса ҳақиқатан ҳам ўта индивидуал, шахсга қаратилган таълим технологиясидир. Бунда ҳар бир талаба ўзлигича ҳаракат қилиши, педагог ёрдами эса турлича кўринишларга эга бўлиши мумкин. Лекин уларнинг ҳар бирида педагог ва бўлажак иқтисодчи ҳамкорлиги, таълим мақсадларининг ойдинлаштирилиши, натижалар тушунарли бўлиши, айрим ўқитувчиларнинг ўз хатоларини англаши, “алоқа канали”нинг ўрнатилиши ва ўқишнинг эҳтиёжга айлантирилиши шартдир.

Ҳар қандай жамиятда бўганидек, республикамизнинг тараққиётида бозор иқтисодиёти шароитида рақобатга бардош бера оладиган малакали мутахассисларни тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади. Мутахассис кадрлар тайёрлаш, унинг сифат ва самарадорлигини ошириш борасида ҳам сўнгги йилларда кенг кўламли ишлар қилинди ва қилинмоқда. Жумладан, тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг мустақиллиги, ижодкорлиги, тадбиркорлиги, фаоллиги, мулоқот компетенцияси каби хислатларини таркиб топтиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Мустақил ишни қандай бажаришни ҳар бир талабанинг ўзи ташкил этади. Муваффақиятга эришиш учун бўлажак иқтисодчининг ўзи сабр-тоқат билан, машаққатлардан қўрқмай ўз устида ишлаши керак. Шу билан бирга улар ўзларида аналитик тафаккурни ривожлантиришга индивидуал ҳаракат қилиши керак. Демак, пировард мақсад бўлажак иқтисодчиларда мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятини ривожлантириш ҳақида назарий билимлар бериш, уларда амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш учун, улар билан яқка ҳолда шуғулланиш имкониятларини кенгайтириш, уларнинг мустақил ишлаши, мустақил билим олишлари учун кенг йўл очиб бериш шу куннинг заруратига айланиши керак.

Замонавий таълим тизими бўлажак иқтисодчи мутахассисларни креатив ёндашувлар асосида ижодий, касбий лаёқатини тарбиялаш механизмларини ва уларни амалиётга жорий этишнинг инновацион тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Шу жиҳатдан таълим соҳасида мутахассисларнинг тарбиялаш инновацияларини яратиш, янги билимларни яратувчи замонавий педагогик жараёнлар асосида когнитив фикрлаш қобилиятини тарбиялаш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг интеллектуал ресурсларини яратиш ҳамда рақобатбардош кадрлар тайёрлаш имкониятларини кенгайтиришда алоҳида аҳамият касб этади.

ХУЛОСА

Хулоса қилганда, бугунги кунда ҳар бир шахс дунёни англаши, ҳаёт ва жамият қонуниятларини ҳар томонлама идрок этиши, ер юзасидаги турли халқлар ва миллатлар дунёқараши, ғояси, маслак-муддаоларини билиш учун ҳам танқидий фикр юрита олиши давр талаби бўлмоқда. Нега деганда, бугунги замонда ҳар қандай рақиб ва муҳолиф билан баҳсга киришиши учун ҳар бир инсон танқидий фикрлай олиши зарур. Таълимнинг

бугунги вазифаси эса талабаларни кун сайин ошиб бораётган ахборот-таълим муҳити шароитида мустақил фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан онгли аналитик тафаккури орқали оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Фалсафа фанини ўқитиш методикаси. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2001. –Б. 78.
2. Мирқосимова, М. М. (2020) Талабаларда аналитик тафаккурни ривожлантириш технологияси. Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 4 , Article 89.
3. Alimjonova, G. (2021). MODERN COMPETENCIES IN THE TECHNO-CULTURE OF FUTURE TECHNICAL SPECIALISTS. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS (2767-3278), 2(06), 78-84.
4. Alimjonova, G. (2021). The need for integration of social and technical knowledge in the development of technological culture of students of higher technical educational institutions. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(3), 502-510.
5. Alimjonova, G. I. (2019). SOLUTION OF THE GOURSAT PROBLEM USING A TRANSFORMATION OPERATOR FOR A THIRD-ORDER PSEUDOPARABOLIC EQUATION WITH SINGULAR COEFFICIENTS. Scientific-technical journal, 22(2), 145-148.
6. Bakhromovich SI. The impact of managerial professional development on the effectiveness of Higher Education institution management. Academicia: an international multidisciplinary research journal. 2020;10(12):1014-20.
7. Siddikov, I. B. (2019). Философско-педагогические аспекты развития интеллектуальной культуры студентов. Вестник Ошского государственного университета, (3), 38-42.
8. Bakhromovich, S. I. Development trends and transformation processes in academic mobility in higher education in Uzbekistan and the world.
9. Bakhromovich, S. I. (2021). A comparative induction of the epistemological and theological views of medieval Islamic oriental scholars. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.7 Philosophical sciences).
10. Bakhromovich, S. I. (2021). Views on the role of science in human and society life in islamic teaching. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 1(3), 79-86.
11. Bakhromovich, S. I. (2020). Effects of Objective and Subjective Factors to Develop Intellectual Culture of Youth. Canadian Social Science, 16 (2), 55-59 p.
12. Bakhromovich, S. I. (2018). Social and philisophical performance of making youth's intellectual culture. European science review, (7-8).
13. Bakhromovich, S. I. (2020). Analysis Of Modern Approaches To Ensuring The Effectiveness Of Management In Higher Education Institutions. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(12), 364-369.
14. Bakhromovich, S. I. (2021). Philosophical comparative studies of the epistemological and theological views of medieval eastern scholars. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation. Turkey, 2021. №32 (3), (Scopus) – P. 30338-30355
15. Bakhromovich, S. I. (2022).Dialectical and synergetic features of the development of theological and epistemological views in medieval eastern islam. European Journal of

Humanities and Educational Advancements (EJHEA), - Las Palmas, Spain, Volume 3, Issue
2 February, 2022. – P. 79-83